

جامعه و ادبیات

آراء و نظریه‌ها

دکتر مجتبی شاهنوشی

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اصفهان (خوراسگان)

مقاله ۷

چکیده

جامعه‌شناسی به‌عنوان یکی از رشته‌های علوم انسانی سرآیند دارد که به بررسی زندگی اجتماعی انسان بپردازد. طبعاً این علم بدین منظور متوجه آثار و تولیدات موجود انسانی می‌شود که از جمله آن ادبیات است.

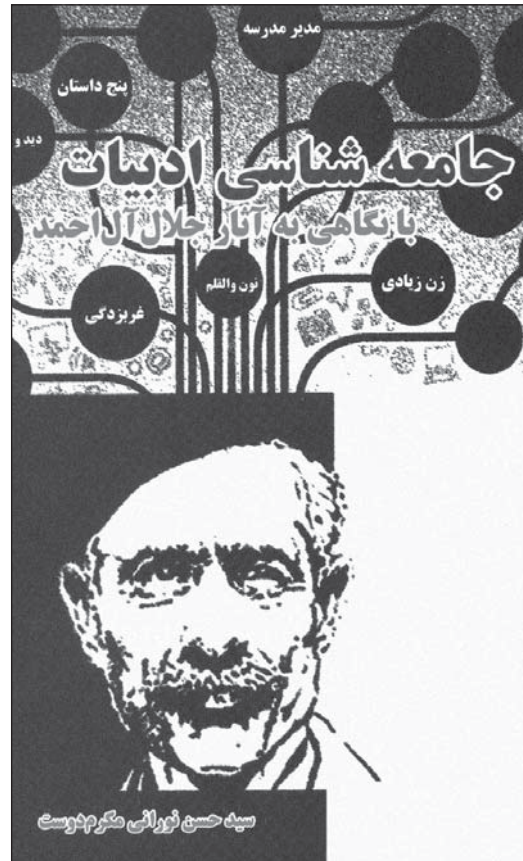
در خصوص رابطه جامعه‌شناسی به‌عنوان علم جامعه و ادبیات به‌عنوان دانش و هنر تولیدات فرهنگی انسان، روابط متقابل و گوناگونی تاکنون تصور شده است و اصطلاحاتی وضع شده است چون «اجتماعیات در ادبیات»، «جامعه‌شناسی در ادبیات» و «جامعه‌شناسی ادبیات» که گاهی مترادف هم دانسته شده است.

مقاله حاضر در صدد نقد و بررسی هر یک از اصطلاحات یاد شده، ریشه‌های تاریخی به‌وجود آمدن آن و درنهایت تمیز اصلاح درست از نادرست است. واژه‌های کلیدی: جامعه، ادبیات، جامعه‌شناسی ادبیات، اجتماعیات در ادبیات.

مقدمه

جامعه‌شناسی، صرف‌نظر از تعاریف مختلفی که از زمان به‌وجود آمدنش در سال ۱۸۳۹ به پیشگامی اگوست کنت تاکنون از آن شده است، عبارت است از علم مطالعه مبانی رفتار مشترک جمعی. به‌عبارت دیگر جامعه‌شناسی علمی است که می‌خواهد علل هم‌شکلی رفتار مردم را در یک جامعه توضیح دهد و تبیین کند. البته این تعریف متعلق به جامعه‌شناسی عمومی است و از آنجایی که رفتار انواع مختلفی دارد، جامعه‌شناسی به انواع مختلفی تقسیم شده و هر یک نوع خاصی از رفتار را بررسی می‌کند: جامعه‌شناسی اقتصادی دلایل استقرار یا عدم استقرار یک نظم خاص اقتصادی را در جامعه مورد مطالعه قرار می‌دهد. جامعه‌شناسی توسعه به دلایل اجتماعی پیشرفت یا

جامعه‌شناسی، عبارت است از علم مطالعه مبانی رفتار مشترک جمعی. به عبارت دیگر جامعه‌شناسی علمی است که می‌خواهد علل هم‌شکلی رفتار مردم را در یک جامعه توضیح دهد و تبیین کند.

جامعه‌شناسی ادبیات مترادف گرفته می‌شود. قبل از اینکه به موضوع و محتوای جامعه‌شناسی ادبیات و دیدگاه‌های دانشمندان در مورد آن بپردازیم این اصطلاحات را توضیح خواهیم داد.

اجتماعیات در ادبیات

موضوع این درس یا رشته که در واقع زیرمجموعه‌ای از رشته ادبیات است، عبارت است از جست‌وجوی مضامین، مفاهیم و موضوعات اجتماعی در متون هر زبان، مثلاً فارسی.

درسی تحت عنوان «اجتماعیات در ادبیات فارسی» را اولین بار دکتر غلامحسین صدیقی در سال ۱۳۴۸ تدریس کرد. از آن زمان به بعد نیز درسی تحت این عنوان کم و بیش به‌ویژه برای دانشجویان رشته ادبیات فارسی ارائه شده است و مقالات و کتاب‌هایی در این مورد نوشته شده که بعضی از آنها از این قرار است:

– کتاب *نمودهای اجتماعی و فرهنگی در ادبیات فارسی* نوشته دکتر محمود روح‌الامینی که در واقع شامل سیزده مقاله در این زمینه است.

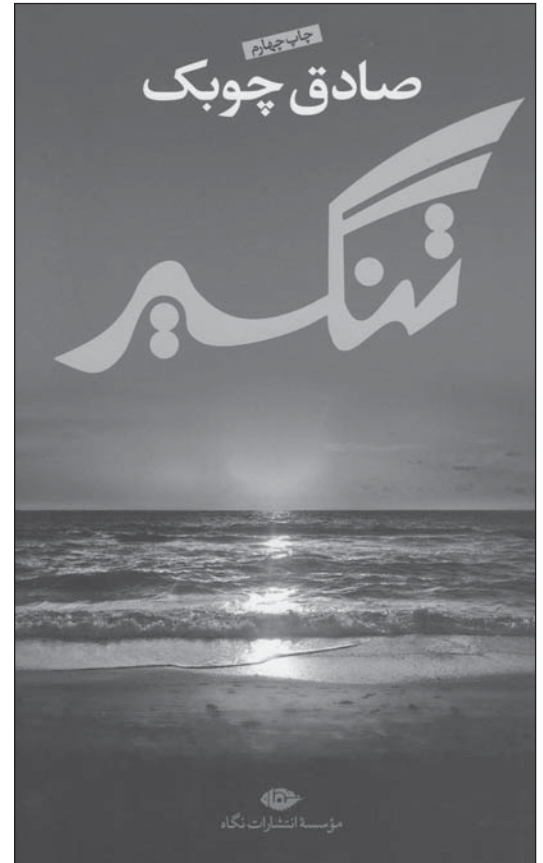
– «اجتماعیات در ادبیات» که مقاله‌ای است از محمدجواد

عقب‌ماندگی جوامع می‌پردازد. هدف جامعه‌شناسی سیاسی توضیح دلایل اجتماعی تنوع نظام‌های سیاسی است و... یکی از شاخه‌های جدید جامعه‌شناسی، «جامعه‌شناسی ادبیات» است که با مبنا قرار دادن ساختار جامعه، چگونگی شکل‌گیری رشد، فراز و نشیب و تنوع آثار ادبی را بررسی می‌کند؛ اما صاحب‌نظران و محققانی که در این حوزه کار کرده‌اند در خصوص اینکه اولویت با جامعه است یا ادبیات و همچنین نحوه تعامل این دو با هم اختلاف نظر دارند و ماحصل این اختلاف نظرها دیدگاه‌هایی را در این حوزه به‌وجود آورده است، که نقد و بررسی آنها و دلایل له و علیه آنها موضوعی است که مقاله حاضر به آن می‌پردازد.

جامعه و ادبیات

چه ارتباطی بین جامعه و ادبیات وجود دارد؟ تأثیر و تأثرات آنها چگونه است؟ اولویت با کدام است؟ اینها و پرسش‌هایی این چنین از یک طرف باعث به‌وجود آمدن علمی به نام «جامعه‌شناسی ادبیات» شد و از طرف دیگر گرایش‌های مختلف در این علم و علوم مرتبط را رقم زد. حتی باعث به‌وجود آمدن واژه‌هایی شد که بعضاً به اشتباه با موضوع

می‌توان مسائل، وقایع و دیدگاه‌های اجتماعی فراوانی را در آثار احمد شاملو، هوشنگ ابتهاج، جلال آل احمد، غلامحسین ساعدی، احمد محمود، صادق چوبک، و محمود دولت‌آبادی جست‌وجو کرد. ادبیات پس از مشروطه پراست از مضامین سیاسی.

عنصر سیاسی و اجتماعی در شعر عصر مشروطه خرابی و موج اجتماعی سبک هندی غلام فاروق فلاح اشاره کرد.

کتابهای *در خدمت و خیانت روشنفکران و خسی در میقات* و *نون و القلم* جلال آل احمد عمدتاً عبارت است از طرح و نقد مسائل اجتماعی.

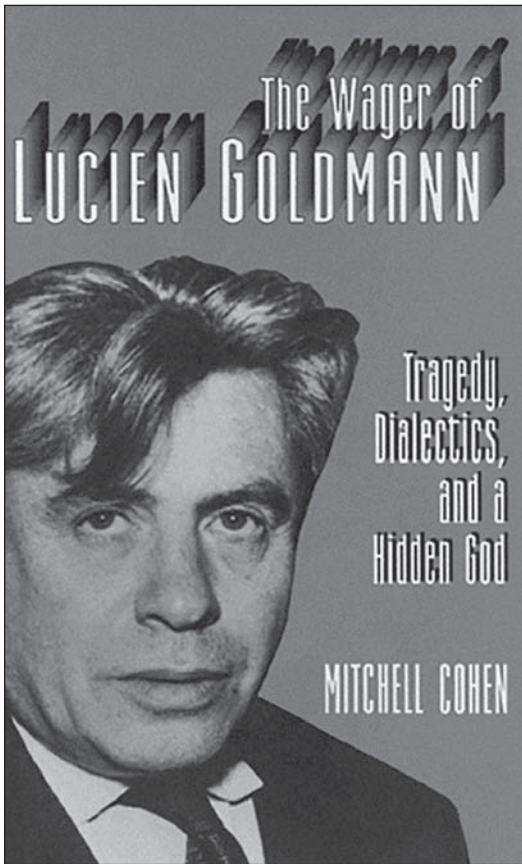
جالب توجه و شاید بهتر است بگوییم عجیب است که برخی «اجتماعیات در ادبیات» و «جامعه‌شناسی ادبیات» را مترادف هم می‌گیرند، به عنوان مثال کتابی که دکتر غلامرضا سلیم در سال ۱۳۷۷ چاپ کرده است به نام *جامعه‌شناسی ادبیات یا اجتماعیات در ادب فارسی*. این نویسنده که بر مترادف بودن این دو اصطلاح در مقدمه کتاب (صفحه هشت) نیز تأکید می‌کند، ظاهراً با مطالعه و ذکر سرفصل درس «جامعه‌شناسی در ادبیات» مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی سعی کرده است کتابی درسی تدوین کند. وی مستند یکسان دانستن این دو عنوان را استاد فقید دکتر غلامحسین صدیقی عنوان می‌کند. نگارنده این سطور قبلاً در جای دیگری نخوانده و به خصوص از شاگردان استاد نشنیده است که منظور دکتر صدیقی از درس «اجتماعیات در ادبیات فارسی» همان «جامعه‌شناسی ادبیات» بوده است.

یوسفیان منتشر شده در سال ۱۳۷۷ در فصلنامه شماره ۱۰ علوم اجتماعی

به هر حال ادبیات و به ویژه ادبیات فارسی منبعی غنی از مفاهیم و مضامین اجتماعی است و می‌توان به کرات در مورد آن کار کرد. دیوان فرخی یزدی پراست از مسائل و دیدگاه‌های اجتماعی زمان وی و برداشت‌هایی که او از این مسائل داشته و تأثیراتی که بر او گذاشته است. این تأثیر مسائل و نیازهای اجتماعی و فرهنگی بود که باعث ایجاد سبک جدیدی در شعر موسوم به «شعر نو» به پیشگامی نیما یوشیج شد.^۱ همچنین ملک الشعرای بهار در اشعارش عمدتاً به طرح مسائل اجتماعی پرداخته است.

می‌توان مسائل، وقایع و دیدگاه‌های اجتماعی فراوانی را در آثار احمد شاملو، هوشنگ ابتهاج، جلال آل احمد، غلامحسین ساعدی، احمد محمود، صادق چوبک، و محمود دولت‌آبادی جست‌وجو کرد. ادبیات پس از مشروطه پراست از مضامین سیاسی. در این خصوص می‌توان به آثاری چون ادبیات سیاسی ایران در عصر مشروطیت عبدالرحیم ذاکر حسین،

۱. دکتر علی اکبر تری در کتاب جامعه‌شناسی ادبیات، به این مسأله پرداخته است.

کلی آن هم تسری داد و مدعی تأثیر رشد علوم بر ادبیات شد (هشترودی، ۱۳۳۶).

پیشگامی در جامعه‌شناسی ادبیات را بی‌شک باید به جورج لوکاچ^۱ برای کتاب نظریه داستان^۲ نسبت داد. چاپ اول این کتاب در سال ۱۹۱۶ به زبان آلمانی منتشر شد. نظریه داستان در ۱۹۲۰ به صورت متفاوتی تجدید چاپ شد و شدیداً بر مکتب فرانکفورت اثر گذاشت. کتاب وی سنگ بنای جامعه‌شناسی ادبیات است، ولی خود این کتاب تحت تأثیر شرایط آن زمان نوشته شد. به نظر لیشتهم^۳ تحقیقات انتقادی لوکاچ انعکاسی است از آنچه خود وی آن را حالت یأس مستمر درباره شرایط دنیا نامگذاری کرده است (لیشتهم، ۱۳۵۱: ۱۸). همچنین کتاب بسیار مهم و اثرگذار لوکاچ، *تاریخ و آگاهی طبقاتی* که برایش شهرت جهانی به ارمغان آورد نیز گویای تسلیم لوکاچ به خواست زمانه است (لیشتهم، ۱۳۵۱: ۲۱).

در خصوص لوکاچ و کارهای او باید گفت این شاید اولین بار بود که ادبیات به گونه‌ای دیگر مورد بررسی قرار می‌گرفت، وی کمتر از بیست سال داشت که جان و کالدها

جامعه‌شناسی در ادبیات

این اصطلاح اشتباه - که متأسفانه برخی از دست‌اندرکاران جامعه‌شناسی در ایران به کار می‌برند - نامی است که برای درس «جامعه‌شناسی ادبیات» در دوره کارشناسی علوم اجتماعی انتخاب شده است. ایرادی که به اصطلاح «جامعه‌شناسی در ادبیات» می‌توان گرفت این است که از عمر جامعه‌شناسی به عنوان یک علم حدود ۱۷۰ سال می‌گذرد، در صورتی که ادبیات فارسی بیش از هزار سال سابقه دارد. پس چگونه می‌توان انتظار داشت که مثلاً سعدی یا حافظ با دید و روشی جامعه‌شناسانه مسائل اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی روزگار خود را بررسی و نقد کرده باشند، و اگر هم قرار باشد چنین کاری صورت بگیرد، کار جامعه‌شناسان ادبیات امروزی است که البته این کار را انجام می‌دهند.

وجود چنین عنوانی باعث شده که وزارت علوم و انتشارات سمت، به عنوان متولی چاپ و انتشار کتب علوم انسانی دانشگاهها، به تشویق مؤلفان برای نگارش کتاب در این زمینه اقدام کند و اخیراً کتابی نسبتاً قطور با نام جامعه‌شناسی در ادبیات فارسی تألیف دکتر فریدون وحیدا را این سازمان منتشر کرد. از این مؤلف قبلاً هم مقاله‌ای با عنوان «گامی در قلمرو جامعه‌شناسی در ادبیات» در سال ۱۳۷۶ در نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران چاپ شده بود. البته قبل از انقلاب نیز معصومه عصام در سال ۱۳۵۳ پایان‌نامه‌ای به همین نام در دانشگاه تهران ارائه داده بود.

جامعه‌شناسی ادبیات

در مقدمه قبلاً اشاره کردیم که هدف اصلی جامعه‌شناسی تبیین دلایل و زمینه‌های اجتماعی رفتار در جامعه است؛ البته رفتار به معنای عام آن می‌تواند شامل عمل سیاسی، خبررسانی، توسعه، خلق یک اثر ادبی و امثالهم باشد و متذکر شدیم که بررسی علمی هر کدام به گردن یکی از شاخه‌های جامعه‌شناسی است.

«جامعه‌شناسی ادبیات» به طور کلی عبارت است از علمی که رابطه دو سویه جامعه و آثار ادبی را بررسی و مطالعه می‌کند. هم شرایط اجتماعی روی میزان آثار ادبی، تنوع و گرایش‌های آن اثر می‌گذارد، در واقع ادبیات بازتاب شرایط اجتماعی است و هم ادبیات به سهم خود به تغییر و تحولات فرهنگی و اجتماعی منجر می‌شوند (گریس، ۱۳۶۳: ۲۵).

این تأثیر جامعه بر ادبیات را حتی می‌توان به علم بر مبنای

دیوان فرخی یزدی پیراست از مسائل و دیدگاه‌های اجتماعی زمان وی و برداشت‌هایی که او از این مسائل داشته و تأثیراتی که بر او گذاشته است. این تأثیر مسائل و نیازهای اجتماعی و فرهنگی بود که باعث ایجاد سبک جدیدی در شعر موسوم به «شعر نو» به پیشگامی نیما یوشیج شد. همچنین ملک الشعرای بهار در اشعارش عمدتاً به طرح مسائل اجتماعی پرداخته است.

1. George Lukacs
2. Theory of Novel
3. Lishtheim

در سال ۱۹۶۴
لوسین گلدمن
کتاب «به سوی
جامعه‌شناسی رمان»
را منتشر کرد و رمان
را به عنوان یک
همخوانی بین ادبیات
و جامعه تلقی کرد.
در واقع دانشگاهی
شدن «جامعه‌شناسی
ادبیات» در دهه
شصت میلادی مرهون
کارهای لوسین گلدمن
بود که به مطالعه روی
رمان‌های آندره مارلو
پرداخت.

را نوشت در بیست و دو سالگی تئوری زمان را منتشر کرد و به بررسی رابطه بین قالب‌های اجتماعی و قالب‌های ادبی پرداخت. والتر بنیامین^۱ و لئو لونتال^۲ ادامه‌دهندگان اصلی راه لوکاچ بودند. لونتال بعداً کار را در دهه ۵۰ میلادی در دانشگاه برکلی کالیفرنیا ادامه داد.

کمی بعد در ۱۹۶۴ لوسین گلدمن^۳ کتاب «به سوی جامعه‌شناسی رمان»^۴ را منتشر کرد و رمان را به عنوان یک همخوانی بین ادبیات و جامعه تلقی کرد. در واقع دانشگاهی شدن «جامعه‌شناسی ادبیات» در دهه شصت میلادی مرهون کارهای لوسین گلدمن بود که به مطالعه روی رمان‌های آندره مارلو پرداخت. این فعالیت‌ها را یان ولف^۵ در دهه هفتاد تعمیق بیشتری داد و کم‌کم جامعه‌شناسی ادبیات درسی دانشگاهی شد. البته برخی از منتقدین تاریخ جامعه‌شناسی ادبیات را بسیار پیشتر از لوکاچ می‌دانند. به صورت مشخص در آغاز قرن نوزدهم میلادی بود که اولین پایه‌های علم مستقل جامعه‌شناسی ادبیات بنیان گذاشته شد و آن زمانی بود که مادام دواستال^۶ در سال ۱۸۰۰ میلادی کتابی با عنوان ادبیات از منظر پیوندهایش با نهادهای اجتماعی منتشر کرد (عسکری، ۱۳۸۷: ۴۵) برخی نیز از هیپولیت تین^۷ به عنوان بنیانگذار رشته جامعه‌شناسی ادبیات نام می‌برند (ولک، ۱۳۷۷: ۴۷).

بررسی زمینه‌های اجتماعی. فرهنگی موجد مکاتب ادبی نیز از وظایف جامعه‌شناسی ادبیات است.^۸

مطالعه زمینه‌های اجتماعی هنر نیز از دیگر مباحث مطرح در این زمینه است و بسیاری از نویسندگان از هنر به منزله اثری اجتماعی یاد می‌کنند (پاشا، ۱۳۵۵: ۶۶). علاوه بر این کم نیستند مقالات و کتاب‌هایی که با عنوان جامعه‌شناسی هنر و ادبیات منتشر شده‌اند.

ب. آثار اجتماعی ادبیات: کسانی که در این حوزه کار می‌کنند به دنبال بررسی آثار فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی یا سیاسی آثار ادبی و هنری هستند. بسیار شنیده‌ایم که فلان اثر ادبی بهمان اثر را گذاشته است. می‌گویند مطالعه کتاب رساله درباره نابرابری نژاد انسانی نوشته کنت دو گوئینو از عوامل تحریک هیتلر برای شروع جنگ جهانی دوم بود (داونز، ۱۳۵۷: ۲۱۳) یا سرودن شعر «بوی جوی مولیان» باعث مراجعت شاه سامانی به قصر شد. یا مثلاً باید گفت سیاست‌های تنظیم جمعیت که امروز در تمام دنیا اجرا می‌شود، کم و بیش تحت تأثیر

به هر حال همان‌طور که گفتیم جامعه‌شناسی ادبیات از یک طرف تأثیر شرایط اجتماعی بر ادبیات را بررسی می‌کند و از طرف دیگر تأثیر ادبیات بر اوضاع اجتماعی را. در سطوح زیر به توضیح بیشتری در مورد شاخه‌های این علم می‌پردازیم.

الف. جامعه منشأ ادبیات: حتماً تاکنون این سؤال در ذهن بسیاری از ما مطرح شده است که چرا بسیاری از نویسندگان و رمان‌نویسان بزرگ از روسیه یا فرانسه بوده‌اند. چرا در چند دهه اخیر این قدر نویسنده بزرگ از امریکای لاتین برخاسته است. در قرن پنجم، ششم، هفتم و هشتم چه شرایطی در ایران وجود داشته است که بسیاری از شاعران و نویسندگان ما در آن دوره ظهور کرده‌اند.

چرا شعر نو ۱۰۰ سال قبل از آنکه به وجود بیاید به وجود نیامد. اینها و پرسش‌هایی از این دست موضوعی است که جامعه‌شناسی ادبیات باید به آن پاسخ دهد. علاوه بر این

1. Walter Benjamin
2. Leo Lowenthal
3. Lucien Goldman
4. Thoward a sociology of roman
5. Ian Wolf
6. De Stael (Mme)
7. Hypolite Taine

۸. برای مطالعه در این خصوص رجوع شود به مقدمه کتاب رئالیسم و ضد رئالیسم در ادبیات نوشته سیروس پرهام و همچنین مقاله ریشه‌های تاریخی - اجتماعی رمانتیسیم» نوشته حسین پاینده و کتاب سرچشمه‌های مضامین شعر امروز ایران نوشته ولی‌الله درودیان.

«جامعه‌شناسی ادبیات» به‌طور کلی عبارت است از علمی که رابطه دو سویه جامعه و آثار ادبی را بررسی و مطالعه می‌کند. هم شرایط اجتماعی روی میزان آثار ادبی، تنوع و گرایش‌های آن اثر می‌گذارد، در واقع ادبیات بازتاب شرایط اجتماعی است و هم ادبیات به سهم خود به تغییر و تحولات فرهنگی و اجتماعی منجر می‌شوند

کتاب علم جمعیت اثر مالتوس^۱ است (داونز، ۱۳۵۷: ۹۰). کتاب سرمایه اثر مارکس به‌عنوان بیانیه و منشور کمونیسم، نیمی از جمعیت جهان را به مارکسیسم متمایل کرد و... کتاب جالبی در خصوص این بحث ما منتشر شده است، با عنوان کتاب‌هایی که دنیا را تغییر دادند، که در آن آثار اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی برخی کتاب‌ها را بررسی کرده است.

پ - تضاد بین جامعه‌شناسی و ادبیات: گروه دیگری از جامعه‌شناسان ادبیات هستند که جامعه‌شناسی و ادبیات را اگر نگوییم دو مقوله متضاد، در مقابل هم می‌بینند. از نظر اینان این دو مقوله از دو جنس متفاوت‌اند، مسأله اصلی مورد بحث همان بحث قدیمی است که آیا جامعه‌شناسی علم است یا هنر و فلسفه، این تضاد به تقابل روشنفکران ادبی و نظریه‌پردازان جامعه‌شناسی منجر شده است.

می‌گویند نقادان ادبی به دنبال نقد شرایط سرمایه‌داری امروز بوده و نگرشی منفی و انتقادی نسبت به وضع امروز دارند، در مقابل جامعه‌شناسان با تأکید بر ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی، عملاً توجه‌گر وضع موجودند. در واقع گروه اول مسیری اخلاقی-فرهنگی را دنبال می‌کردند و گروه دیگر راهی علمی-طبیعی. سیر تاریخی این تقابل، زمینه‌ها و آثار آن، موضوع اصلی کتابی است به نام بین ادبیات و علم، ظهور جامعه‌شناسی^۲ نوشته ولف لپنیس^۳.

ت - جامعه و تکنولوژی چاپ و انتشار: جامعه‌شناسان علاقه‌مند این حوزه به دنبال حجم، توزیع کتاب، میزان مصرف کاغذ در بین جوامع، مشکلات مربوط به چاپ، تعداد نویسندگان، تعداد افراد شاغل در صنعت نشر و مواردی از این قبیل هستند. کتاب جامعه‌شناسی ادبیات نوشته اسکار پیت^۴ عمدتاً به این موضوع پرداخته است.

جامعه‌شناسی ادبیات در ایران

از آنجا که منشأ بسیاری از علوم چه انسانی و چه تجربی، حداقل به معنای جدید آن در خارج از ایران بوده است، طبیعی است که جلوه‌های آنها با تأخیر وارد کشور ما شده است. خود علم جامعه‌شناسی بیش از یکصد سال بعد وارد ایران شد. جامعه‌شناسی ادبیات نیز با تأخیری حدود پنجاه ساله در ایران به صورت یک درس تدریس شد.

لئو لوونتال

روپکرد انتقادی در جامعه‌شناسی ادبیات

ترجمه محمد رضا شادرو

دکتر جمشید مصباحی‌پور ایرانیان، که ظاهراً اولین دانش‌آموخته ایرانی جامعه‌شناسی ادبیات بود در سال ۱۳۵۶ به سفارش دکتر صدیقی به تدریس این درس پرداخت، اما به‌طور دقیق سال ۱۳۵۹ زمان بنیانگذاری این درس در ایران است.

پس از انقلاب اسلامی دانشگاه‌ها به مدت حدود سه سال به‌عنوان انقلاب فرهنگی تعطیل شد. در این زمان جلساتی درباره سرفصل‌های دروس رشته‌های مختلف دانشگاهی برگزار شد و درسی تحت عنوان جامعه‌شناسی در ادبیات فارسی، به سرفصل دروس اصلی کارشناسی علوم اجتماعی افزوده شد که البته جزو دروس اختیاری کارشناسی ارشد و دکترای جامعه‌شناسی نیز هست و همان‌طور که اشاره شد این عنوان اصطلاحی است غلط.

در خصوص «جامعه‌شناسی ادبیات» به معنای دقیق علمی آن، در این مدت کتابها و مقالاتی نوشته شده و همچنین ترجمه شده است که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

جامعه‌شناسی و ادبیات، دکتر علی اکبر ترابی

شاهکارهای ادبی از نظر جامعه‌شناسی، دکتر علی اکبر ترابی

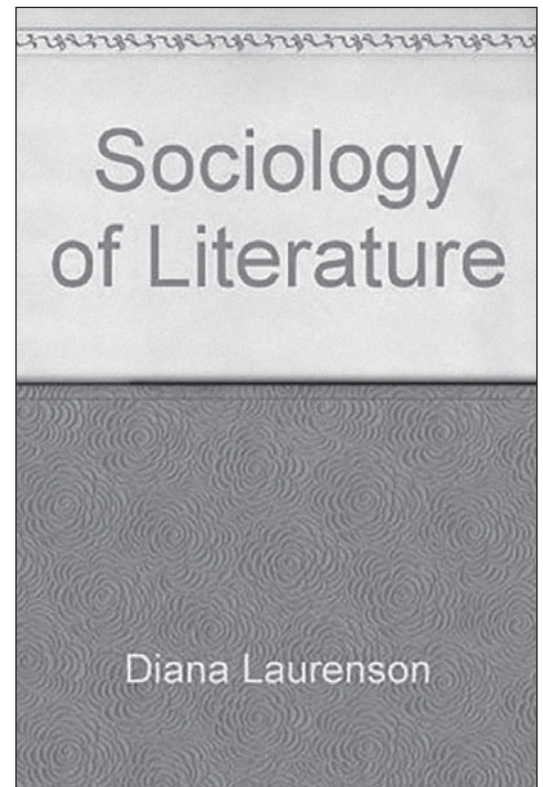
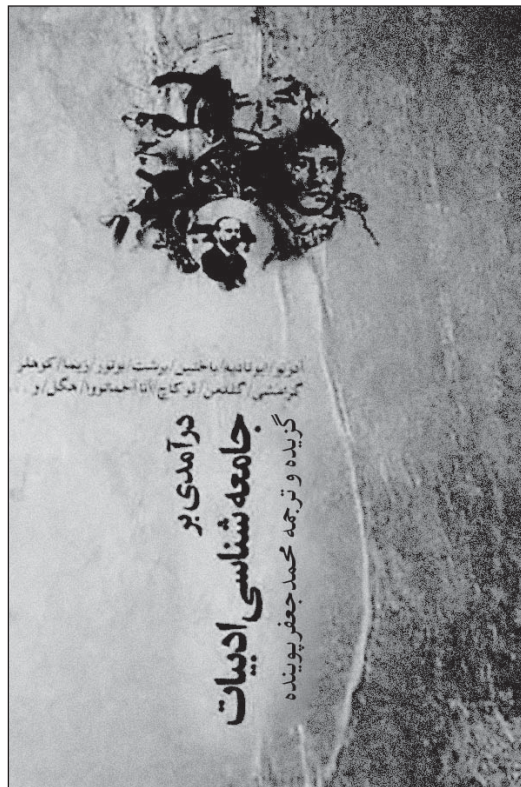
جامعه‌شناسی ذوق ادبی، ترجمه دکتر فریدون بدره‌ای

جامعه، فرهنگ، ادبیات، ترجمه محمدجعفر پوینده

جامعه‌شناسی ادبیات، ترجمه محمدجعفر پوینده

1. Robert Malthus
2. Between Literature and Science, The rise of sociology
3. Wolf Lepenis
4. Robert Escarpit

ایرادی که به اصطلاح
«جامعه‌شناسی در
ادبیات» می‌توان گرفت
این است که از عمر
جامعه‌شناسی به‌عنوان
یک علم حدود ۱۷۰
سال می‌گذرد، در
صورتی که ادبیات
فارسی بیش از هزار
سال سابقه دارد. پس
چگونه می‌توان انتظار
داشت که مثلاً سعدی
یا حافظ با دید و روشی
جامعه‌شناسانه مسائل
اجتماعی و اقتصادی
و فرهنگی روزگار خود
را بررسی و نقد کرده
باشند.

تحولات جامعه‌شناسی ادبیات

مطالعه‌کنندگان است. به نظری اگر در گذشته خواننده اثر ادبی موجودی منفعل تلقی می‌شد، امروز او را فردی خلاق می‌دانند که سلیقه‌ها و گرایش‌های او بر میزان و جهت‌گیری و نوع اثر ادبی اثر می‌گذارد.

از دهه ۷۰ میلادی چاپ کتابهای مربوط به جامعه‌شناسی ادبیات رشد بیشتری یافته و مقالات مختلفی منتشر شده است که برخی از آنها از این قرار است
جامعه‌شناسی ادبیات، نوشته دایانا لورنسون و آلن سویینگ وود، ۱۹۷۲

حقیقت و نماد، مقالاتی در جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، نوشته سزار گرانا، ۱۹۹۴

ادبیات و جامعه‌شناسی، نوشته ل. بامیدل، ۲۰۰۰
روان‌شناسی و جامعه‌شناسی ادبیات، نوشته دیک شرام، ۲۰۰۱
همچنین در این خصوص نشست‌ها و کنفرانس‌های علمی برگزار شده است که برخی از آنها عبارت‌اند از:

۱۹۵۸. انجمن اروپایی نویسندگان، رم - ایتالیا
۱۹۶۳. جلسه نویسندگان شرق و غرب، لنینگراد - اتحاد

جماهیر شوروی سابق

۱۹۶۳. سمینار جهانی نویسندگان، لاهنی - فنلاند

۱۹۶۴. جلسه ادیبان و نویسندگان فرانسوی، پاریس

۲۰۰۹. انجمن جامعه‌شناسی ادبیات، انگلستان

از زمان استقرار جامعه‌شناسی ادبیات تاکنون تحولاتی در این علم به‌وجود آمده، کتابهایی نوشته شده و همایش‌ها و کنگره‌هایی برگزار شده است. وندی گریس ولد^۱ در مقاله‌ای در مرور سالیانه جامعه‌شناسی^۲ در سال ۱۹۹۳ تحت عنوان «حرکات اخیر در جامعه‌شناسی ادبیات»^۳ ادعا می‌کند که از مهمترین گرایش‌های عمده در جامعه‌شناسی ادبیات معاصر تأکیدی است که این علم بر خوانندگان آثار ادبی می‌کند. وی در آغاز بحثی در مورد تاریخچه جامعه‌شناسی ادبیات دارد و چگونگی تحول آن را بررسی می‌کند. او جامعه‌شناسی ادبیات اخیر را از یکسو به یک آمیب تشبیه می‌کند که با وجود فقدان ساختار مستحکم، در یک جهت منطقی و مطمئن حرکت می‌کند، اما در مورد گذشته این علم می‌نویسد: جامعه‌شناسی ادبیات در واقع چیزی است شبیه صحرایی از گل تا میدان رزم، که کنایه از این است که رشد و تحول این علم بدون هماهنگی و برنامه‌ریزی قبلی است و در جهات مختلفی رشد یافته است و در هر دوره به جهتی سوق داده شده است.

از نظر گریس ولد جهتی که امروزه جامعه‌شناسی ادبیات می‌پیماید تأکید بر خوانندگان آثار ادبی و طبقات و گروههای

1. Wendy Griswold
2. Annual Review of sociology
3. Recent Moves in sociology of literature

نتیجه

جامعه‌شناسی ادبیات به‌عنوان یکی از شاخه‌های جدید و شاید جدیدترین شاخه جامعه‌شناسی، عمری در حدود صد سال در جهان و سی و پنج سال در ایران دارد و علمی است که به رابطه متقابل جامعه و ادبیات می‌پردازد. جورج لوکاج، لوسین گلدمن، والتر بنیامین و لئو لونتال از اصحاب اصلی و بنیانگذاران این علم تلقی می‌شوند. برداشتهای متقابل از رابطه جامعه و ادبیات باعث ظهور اصطلاحات متفاوت و گاهی متضادی چون جامعه‌شناسی در ادبیات فارسی و اجتماعیات در ادبیات شده است که البته محتوای متفاوتی دارند، اما این به معنای انحراف کامل از جامعه‌شناسی ادبیات در ایران نیست.

بوده‌اند جامعه‌شناسان و محققانی که با نوشته‌های علمی خویش و نوشتن کتاب و مقاله و ترجمه آثار مهم در این حوزه، این علم را علی‌رغم مسائلی، در مسیر اصلی خود هدایت کرده‌اند. در ابتدا به‌عنوان پیشگام رشته جامعه‌شناسی ادبیات باید از دکتر علی اکبر ترابی سخن بگوییم که اولین آثار در این زمینه را منتشر کرد. پس از آن باید از مرحوم محمدجعفر پوینده یاد کنیم. مشاهده فهرست منابع کتابها و نوشته‌های داخلی خود مدرکی در این خصوص است. شاید بتوان گفت کتاب و مقاله‌ای در مورد جامعه‌شناسی ادبیات نیست که چند اثر از ترجمه‌های وی جزو منابع اصلی آن نباشد.

از میان استادان متأخر دو نفر با انتشار مقاله و راه‌اندازی سایت اینترنتی و تشویق دانشجویان، کمک شایانی به گسترش و تبلیغ جامعه‌شناسی ادبیات کرده‌اند. یکی دکتر نعمت‌الله فاضلی عضو هیأت علمی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی که در اصل مردم‌شناس هستند ولی مطالعات فرهنگی وی را به جامعه‌شناسی هنر و ادبیات متصل و علاقه‌مند کرده است و دیگری دکتر محمدرضا جوادی یگانه، عضو هیأت علمی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران که علاقه وافری به جامعه‌شناسی ادبیات و جنبه‌های مختلف آن دارند. به هر حال به نظر می‌رسد برای تعمیق این رشته، مانند دیگر رشته‌های جامعه‌شناسی همان‌طور که بوتول می‌گوید، سه شرط اساسی ضروری است: مسائل مهم و جدید در این زمینه، حضور متفکران قابل و وجود و گسترش فضای نقد و بررسی در جامعه به ویژه در محیط‌های دانشگاهی.

منابع

- اسکار پیت، روبر. (۱۳۷۴)، جامعه‌شناسی ادبیات، ترجمه مرتضی کتابی، سمت، تهران.
 بورقانی، سهام‌الدین. (۱۳۸۶)، «ادبیات در قلمرو تحلیل جامعه‌شناختی»، روزنامه اعتماد ملی، ۲۴ آبان‌ماه.
 پاشا، ابراهیم. (۱۳۵۵)، طرحی برای مطالعه هنراز دیدگاه جامعه‌شناسی، توشه، تهران.
 پاینده، حسین. (۱۳۷۳)، ریشه‌های تاریخی - اجتماعی رمانتیسیم، ارغنون، سال اول، تهران.
 پرهام، سیروس. (۱۳۶۰)، رئالیسم و ضد رئالیسم در ادبیات، آگاه، تهران.
 ترابی، علی اکبر. (۱۳۷۰)، جامعه‌شناسی ادبیات، نوبل، تبریز.
 ترابی، علی اکبر. (۱۳۸۲)، جامعه‌شناسی ادبیات فارسی، فروزش، تبریز.
 داوونز رابرت. (۱۳۵۷)، کتابهایی که دنیا را تغییر دادند، ترجمه سیروس پرهام، جیبی، تهران.
 درودیان، ولی‌الله. (۱۳۸۵)، سرچشمه‌های مضامین شعرا امروز ایران، فی، تهران.

ذاکر حسین، عبدالرحیم. (۱۳۷۷)، ادبیات سیاسی ایران در عصر مشروطیت، علم، تهران.
 روح‌الامینی، محمود. (۱۳۶۸)، نمودهای اجتماعی و فرهنگی در ادبیات فارسی، نامه علوم اجتماعی دوره جدید شماره ۲.

ستوده، هدایت‌الله. (۱۳۷۴)، جامعه‌شناسی در ادبیات، آوای نور، تهران.
 سلیم، غلامرضا. (۱۳۷۷)، جامعه‌شناسی ادبیات یا اجتماعیات در ادب فارسی، توس، تهران.
 شوکینگ، لوین، ل. (۱۳۷۳)، جامعه‌شناسی ذوق ادبی، ترجمه فریدون بدره‌ای، توس، تهران.
 عسکری، عسکر. (۱۳۸۷)، «سیر نظریه‌های نقد جامعه‌شناسی ادبیات»، ادب پژوهی، شماره ۴، تهران.

عصام، معصومه. (۱۳۵۳)، جامعه‌شناسی در ادبیات، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، تهران.

خارابی، فاروق. (۱۳۷۶)، «عنصر سیاسی و اجتماعی در شعر عصر مشروطه»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۹.

فاروق فلاح، استاد غلام. (۱۳۷۴)، موج اجتماعی سبک هندی، ترانه، مشهد.
 گلدمن، لوسین و دیگران. (۱۳۸۰)، جامعه، فرهنگ، ادبیات، ترجمه محمدجعفر پوینده، چشمه، تهران.

گلدمن، لوسین. (۱۳۷۷)، جامعه‌شناسی ادبیات، ترجمه محمدجعفر پوینده، نقش جهان، تهران.
 لئونوف، لئونید و دیگران. (۱۳۵۶)، وظیفه ادبیات، ترجمه ابوالحسن نجفی، زمان، تهران.

لوکاج، جرج. (۱۳۷۴)، جامعه‌شناسی رمان، ترجمه محمدجعفر پوینده، تجربه، تهران.
 لونتال، لئو. (۱۳۸۱)، «جامعه‌شناسی ادبیات»، ترجمه محمدرضا شادرو، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۴، شماره ۱، تهران.

لیشتهایم، جرج. (۱۳۵۱) لوکاج، ترجمه بهزاد باشی، امیرکبیر، تهران.
 وحید، فریدون. (۱۳۷۶) «گامی در قلمرو جامعه‌شناسی در ادبیات»، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، تهران.

وحید، فریدون. (۱۳۸۷)، جامعه‌شناسی در ادبیات فارسی، سمت، تهران.
 ولک، زنه. (۱۳۷۷)، تاریخ نقد جدید، ترجمه سعید اریاب شیرانی، نیلوفر، تهران.

یوسفیان، محمدجواد. (۱۳۷۷)، «اجتماعیات در ادبیات»، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۱۰، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران.

Bamidele, L.O. (2000). literature and sociology, Stirling horden Pub, Nigeria

Fischer, Uve. (). Phenomenological approach to literature, sociology of literature...

Grana, cesar. (1994). Fact & Symbol, Essayes in the sociology of literature, transaction Pub, usa-

Griswold, wendy. (1993). recent moves in sociology of literature, Annual Review of sociology v01, 19, USA

laurenson, Diana. (1972). the sociology of literature, Mac, gibbon and Kee pub, London

Lepenes, wolf. (1988). Between Literature and sociology The rise of sociology, Cambridge, London

William Raymond. (1971) in memory of Lucien Goldman, new left review, May/ June

Schram, Dich, H. (2001) the psychology and sociology of literature john Benjamin Pub, USA